

Roslagen - från forntid till nutid

Källa: Roslagens museum

Roslagen är en både mycket gammal och mycket ung del av landskapet Uppland. För 6000 år sedan existerade inte Roslagen. Men vid den tiden började de landmassor som inlandsisen tryckt ner under vattenytan åter att resa sig ur havet. De första rospiggarna, som etablerade sig längs vårt karga kustland, kom hit när den antika kulturen blomstrade för fullt i andra delar av världen.

I skriftliga källor nämns Roslagen för första gången år 1493 (1296), och det var då som man fastställde det uppländska kustområde som senare kom att kallas "Roden". Av benämningen på roddarlag med krigare/roddare kommer ordet Rodzlag. Beteckningen "rospiggar" är en modernisering av uttrycket "rosbyggjar" - invånare i Roden. Om rospiggarnas färder österöver vittnar många runstenar som finns bevarade i landskapet. Nedan finns ett par betydligt utförligare beskrivningar av begreppen Roden och Roslagen.

I Roslagen mötte vikingalederna det stora havet, och ett årtusende senare är Roslagen porten mot landets huvudstad. Ett naturskönt semester mål men också en levande bygd. Det är Roslagen. Välkommen hit!

RODEN OCH ROSLAGEN

"Roden"

Roden, historiskt kustområde i Uppland. Roden omnämns första gången i Upplandslagen 1296, då det fastslogs att "lagen skall gälla även i Roden", något som antyder att Roden ursprungligen legat utanför hundaresindelningen. Rodens ursprungliga funktion och omfattning är, trots att frågorna länge diskuterats, oklara; på vad sätt namnet är besläktat med de fornsvenska formerna av verbet "ro" och substantivet "rodd" är också omdiskuterat. En sammanställning av medeltida omnämnanden av Roden och orter däri ger vid handen att området, i varje fall efter 1296, omfattat skeppslagen i Tiundaland och en del av dem i Attundaland, från Älvkarleby socken i norr till Frötuna och Länna socknar i söder. Tidvis tycks även Hamrånge. Hille och halva Valbo socknar i Gästrikland ha räknats dit, medan Attundalands sydligaste skeppslag inte ingått. Från ca 1500 blev Roden ett allmänt begrepp, ungefär motsvarande "det uppländska kustområdet", dit även orter längre in i landet och söder om det egentliga Roden räknades. Detta utvidgade område kom med tiden att benämnas Roslagen (tidigast belagt 1493). Litt.: G. Dahlbäck m.fl. (utg.), Uppland, Norra Roden (1972); E. Hjärne, "Roden", Namn och Bygd 1947.

"Roslagen"

Roslagens gränser kan lämpligen diskuteras med utgångspunkt från vad vi vet - eller tror oss veta - om det historiska Roslagen, det som ända fram på 1600-talet kallades Roden. De första beläggen är från 1296 ("Rodhin") och 1493 ("Rodzlagen"). Sven Tunberg (1882-1954), en av de många historiker som studerat Rodenfrågan och vårt lands äldsta historia, menade att Roden kan härledas från fsv. rothr med betydelsen 'rodd'. Det visar att Roden kan dateras så långt tillbaka som 500 e Kr eller tidigare, då sjöförsvaret i Uppland måste lita till skepp som roddes, inte seglades.

"Vattuminskningen"

Vårt landskap fick sitt namn vid Upplandslagens tillkomst 1296, men dessförinnan fanns en gammal indelning av bygden. Förutom de tre folklanden Tiundaland, Attundaland och Fjädrundaland sträckte sig utefter hela upplandskusten ett område som kallades Tiundalands och Attundalands Rod, även känt som Norra och Södra Roden (gräns vid Hallstavik-Singö). Att kusten blev ett särskilt administrativt område berodde på landhöjningen (eller "vattuminskningen"), som gav ny mark. Islänningen Snorre Sturlasson, känd från sina isländska sagor, besökte Svealand ("Svithiod") 1219 och skriver om ett "Sjöland" skilt från de tre folklanden. Enligt Upplandslagen valdes sveakungen av svear tillhörande de tre folklanden, men uppenbarligen inte av Rodens folk. Rospiggar (ro[d]s[be]yggar[e], av medeltida ursprung) bodde således inte i själva Attundaland eller Tiundaland. Folklanden var indelade i mindre områden, som först kallades hund, senare hundare. Räkneordet hundra ligger bakom namnet. Varje hundare skulle ställa upp med 100 man och fyra skepp i kungens tjänst. Hund/hundare fanns bara i Svealand, medan motsvarande indelning på andra håll baserades på häradet, som ursprungligen kom från Danmark. Utvecklingen gick mot härad och socken även i Uppland, men hundaret i inlandet hade vid kusten en motsvarighet som kallades skeppslag.

"Det man ror i"

Ett skeppslag behövde bara utrusta och bemanna ett skepp. Historieprofessorn Erland Hjärne (1887-1969) framförde en nu allmänt accepterad tolkning, enligt vilken 'Roden' inte direkt betyder 'rodd' utan 'det man ror i', 'roddbåt', 'skepp'. Skeppet blev synonymt med dess besättning - skeppslaget - vilket i sin tur gav namn åt det område där skeppet hörde hemma. Roden, som betyder 'skeppen' (best. form i plur.), var inget annat än de områden av Uppland som hade ordet 'skeppslag' i namnet. De är: Vaddö och Häverö skeppslag (socknarna Häverö, Singö, Vaddö), Bro och Vätö skeppslag (Björkö-Arholma, Roslags-Bro, Vätö), Frötuna och Länna skeppslag (Blidö, Frötuna, Länna, Norrtälje, Rådmansö [alla i Norrtälje kommun]). Dessa låg i Södra Roden. I Norra Roden låg Frösåkers härad, som tidigare var indelat i skeppslag (Edebo [Norrtälje kn], Börstil, Forsmark, Gräsö, Harg, Hökhuvud, Valö, Öregrund, Östhammar [alla Östhammars kn]).

Lidingö och Värmdö hörde till Roden

Skeppslagen söder om Länna har tolkats olika. Somliga har ansett att de låg i Södra Roden, andra att Attundaland där sträckte sig ända ut till kusten. Enligt den senare tolkningen hörde dessa skeppslag inte till Roden-Roslagen, i varje fall inte under medeltiden. De ifrågavarande skeppslagen är: Åkers skeppslag (Riala [Norrtälje kn], Ljusterö, Roslags-Kulla, Österåker norra, Östra Ryd norra [alla Österåkers kn]), Ryds skeppslag (Vaxholm, Österåker södra, Östra Ryd södra [alla Vaxholms kn]), Danderyds skeppslag (Täby [Täby kn], Danderyd, Djursholm, [båda Danderyds kn], Lidingö [Lidingö kn]) och Värmdö skeppslag (Boo [Nacka kn], Djurö, Gustavsberg, Ingarö, Möja, Värmdö [alla Värmdö kn]). Det kan vara förvånande för dagens rospiggar att Lidingö och Värmdö hörde till Roden (men tänk då på att Värmdö faktiskt gränsar till Norrtälje kommun längst ute i havsbandet, web-masters anm.), likaså att Färentuna härad (Adelsö, Ekerö, Färentuna, Hillesjö, Lovö, Munsö, Skå, Sånge [alla Ekerö kn]) räknades dit. Det innebär att Birka på Björkö var en del av Roden. Det är det dåtida sjöförsvarets organisation som ligger bakom denna tillhörighet till Roden, inte den allmänna meningen hos folk idag. Uppfattas de sydligaste skeppslagen idag som Roslagen? Knappast.

Hälften av Norrtäljes socknar hörde till Roden

Av Norrtälje kommuns 26 socknar/församlingar hörde de 11 redan nämnda reservationslöst till Roden. Därtill två specialfall (Edebo och Riala). De övriga 13 ingick inte däri: Estuna, Husby-Sjuhundra, Lohärad, Malsta, Söderby-Karl (alla Lyhundra härad, Attundaland), Fasterna, Rimbo, Rö, Skederid (alla Sjuhundra härad, Attundaland), Gottröra, Närtuna (alla Långhundra härad, Attundaland) och Edsbro, Ununge (båda Nordinghundra härad, Tiundaland). Ingen del av Vallentuna ingick i Roden: Angarn, Vada, Vallentuna, Össeby-Garn (alla Vallentuna härad, Attundaland), Frösunda, Markim, Orkesta (alla Seminghundra härad, Attundaland), Kårsta (Långhundra härad, Attundaland). Kustsocknarna i Tierps, Älvkarleby och Gävle kommuner kan med större rätt räknas in, eftersom de ingick i Norra Roden (Hållnäs, Västland, Österlövsta [alla Tierps kn], Älvkarleby [Älvkarleby kn], Gävle, Hamrånge, Hedesunda, Hille, Valbo [alla Gävle kn]).

Kommunsammanslagningar

Efter medeltidens slut kom Roden-Roslagen att uppfattas mera allmänt och orter längre in i landet införlivades med Roslagen. Denna utveckling hade föregåtts av förändringar som på sikt ledde till att kustområdets speciella ställning urholkades. Sjöförsvarsplikten hade tidigt blivit en allmän skatteplikt, som gällde över större områden. Det inre landets omvandling från icke-Roden till Roslagen har fortsatt i vår tid, förstärkt av kommunsammanslagningar, turism och fritidsliv. Hela kommuner ingår i Roslagen, främst Norrtälje, Österåker och Vaxholm, men även Östhammar och eventuellt Täby och Vallentuna.

Språkdrag som roslagsmarkör

Även de uppländska folkmålen kan ge upplysningar i frågan om Roslagens utbredning. Det gamla roslagsmålet - främst karakteriserat genom h-bortfall - omfattade 1905 ett område som i norr gränsade till Ununge och i söder Djurö-Möja. I väster sträckte sig denna dialekt till Vidbo, Lagga och Funbo, således långt in i nuvarande Sigtuna och Uppsala kommuner. Som bekant har detta språkdrag sedan dess upphört att fungera som roslagsmarkör.

Restriktiv tolkning

Roslagen beskrivs i Nationalencyklopedin som "den del av kust- och skärgårdsområdet i Uppland som tillhör Stockholms län". Om detta vore riktigt, skulle det gamla Frösåkers härad (se ovan) falla utanför.

Frösåker ligger nu i Östhammars kommun och Uppsala län, men anses ändå av många som en ursprunglig del av Roden-Roslagen. Det övriga Östhammar har däremot sämre anknytning: Alunda, Dannemora, Ekeby, Film, Morkarla, Skäfthammar (Olands härad, Tiundaland). Med den mest restriktiva tolkningen skulle Roslagen endast omfatta området omkring och öster om väg 76 och 276 (Östhammar-Norrtälje-Bergshamra) - men det är en begränsning som ytterst få rospiggar accepterar.

"Roden" finns inte på runstenarna

Man kunde tro att de i Uppland så vanliga runstenarna kunde ge upplysningar i Rodenfrågan, men - trots påståenden därom i den tidiga facklitteraturen - har ingen form av ordet 'Roden' gått att bekräfta".

Mer info från förr och nu

VÄTÖGRANIT

Vätögranit är den röda eller svartgrå granit som kommer från stenbrottet Vätöberg på Vätö. Vätögranit är känd för att vara mycket tålig och beständig och har använts till ett flertal kända skulpturer, bland annat sockeln till statyn av Birger jarl i Stockholm.

Carl Milles var en av de skulptörer som uppskattade vätögranit. Han gjorde skulpturer i grå vätögranit och använde den också ofta för socklar till bronsskulpturer.

Gatorna i Stockholm har också till stor del belagts med gatsten i vätögranit, men även stenarna som Stockholms stadshus är byggt av.

Historia

Marsbacken (med långt a i uttalet) har hämtat namnet från gården som en gång i tiden låg i dungen bakom föreningens brevlådorna. Gården byggdes någon gång före laga skiftet som ägde rum under 1860-talet och brändes ner när fritidshusområdet skulle anläggas. Idag syns spår av husgrunder och syrenhäckar. Ordet mars i namnet lär ha syftat på ett sankt eller fuktigt markområde.

Vid laga skiftet erhöll gården Marsbacken den södra delen Storholmen (nordvästra udden av Vätö) och senare inköptes den norra delen. Vilket är förklaringen till att den mellersta delen av Storholmen inte tillhör Marsbackens ekonomiska förening, utan tillhör Norrtälje kommun.

Området har varit bebott (minst) sedan vikingatiden vilket framgår av gravrösen inom området. På Storholmen har det dock bara varit någon enstaka bebyggelse. Området har använts för gemensamt bruk och producerade virke till skeppsbygget i trakten, ved och kol och tjära. Det senare vittnar den svarta jorden vid båthamnen om.

Ankare från Ansio

Under segelfartygens tid var sjöfarten betydande. Som en påminnelse om denna epok finns ett stort ankare vid berghällen intill bryggan i Norrviken. Ankaret kommer från ett finskt fartyg, barkskeppet Ansio som förliste i december 1898 i närheten av Håkanskär. Ankaret bärgades 1982 och har satts upp som minnesmärke av Vätö hembygdsförening.

Vätö

Vätö skrevs ursprungligen (1337) Vaetu. Kyrkan omtalas 1409 som Waeta kirkia. Från 1540 är Vätö den gängse namnformen. Namnet är bildat ur ordet vät som syftar på sank mark och träsk vilket stämmer väl med alla sjöar och träsk som finns på ön.

2000 år före Kristus bestod Vätö av några enstaka stenhällar som sedan i takt med landhöjningen har vuxit till dagens ö. De första fynden från människor på ön är några stenyxor från ca 1000 f Kr. Nästa

fynd är en stockbåt från tiden för Kristi födelse. Under vikingatiden blev ön mera bebodd och flera gravrösen från tiden har hittats.

Under medeltiden låg vattenytan upp till 5 meter högre än idag och ön hade ett antal stora vikar. Ett exempel är Dyviken som gett namn åt byn. Vätösund var betydligt djupare och omtalas tidigt i gamla seglingsbeskrivningar för området.

Kyrkan byggdes troligen i början på 1300-talet och omnämns första gången 1337. Under 1400-talet drev franciskanerna ett hus i närheten av kyrkan. Två husgrunder ("Klostret") kan fortfarande beskådas.

Ön levde på fiske och jordbruk men kom, under 1800-talets slut, att få en växande stenindustri. Stenindustrin bidrog också till förbättrade förbindelser. En handvevad linfärja började gå 1903. På 30-talet blev den motordriven.

I början på 1900-talet anlades också en riktig väg från Harg till Håknäs där bryggan för båtarna till Stockholm fanns och i juli 1993 invigdes Vätöbron.

Under depressionen och 40-talet lades stenhuggerierna ner och Vätö började avfolkas. På senare tid har dock trenden vänt och idag har ön, som är ca 9 km lång och 8 km bred ca 1 185 bofasta invånare, en siffra som stadigt växer bl a när fritidshus görs om till permanentbostäder.

På ön finns bl a en matbutik, en skola och flera företag. Vätö, som numera har broförbindelse med fastlandet, ligger ca 20 km ostnordost om Norrtälje utefter Norrtäljevikens norra sida. Ön har bussförbindelse med Norrtälje där byte kan ske till Stockholmsbussen.

För mer information, titta gärna på hembygdsföreningens [hemsida](#)